hoz való ilyetén hozzáállás, ez a kemény, szinte konok szembenézés egyfajta sztoicizmust feltételez. Nyilvánvalóan nem a sztoikus filozófusok cizellált szemléletéről, kidolgozott korpuszáról van szó, de egy komor északi *amor fati* kiolvasható e hideg, már-már érzelem nélküli sorselfogadásból.

Az ötödik kötet harmadik története *(Bandamanna saga)* tartalmaz néhány elemet, amely már egy továbbfejlődő félben lévő társadalmat mutat, amennyiben az agg főhős fia perében kimutatott jogi ismeretei túlmutatnak a korábbi törvénykezési eljárások során tapasztaltakon. Ez a *saga* elég messze van attól a valóságtól, amely Vörös Eirík küzdelmeit taglalja az elemekkel és a meghódítandó távolsággal; az öreg Ófeig jogi magyarázatai, logikus okfejtése egy újabb világ felé vezető út lépéseként értelmezhetők.

Tradicionális szempontból fontos, hogy lássuk e történetek azon rétegeit, amelyek közelebb vihetnek a lényeghez, akár az európai sors megértéséhez is. Ezek a *saga*k – remélhetőleg további kötetekkel – remek alapanyagot nyújtanak az elmélyüléshez.

M. P.

MANU TÖRVÉNYKÖNYVE

375 o. (Budapest, 2019, L'Harmattan Kiadó)

Minden kultúrában van valami egyetemes. Habár az írott és íratlan szabályok, amelyek meghatározzák, a nemzeti sajátosságokhoz, illetve a térbeli és időbeli körülményekhez igazodnak, egyszersmind egy általános lelkületet vagy szemléletmódot is kifejeznek, ami az előbbiektől független, s így mintául szolgálhat, ha érdemes erre, más korok és kultúrák embere számára. Egy ilyen mintát mutat fel a *Manu Törvénykönyve (Mánava Dharmasásztra)*, amely teljes terjedelemben tavaly jelent meg először magyar nyelven (két különböző fordításban, a L'Harmattan valamint az Édesvíz kiadó gondozásában – ismertetőnkben az előbbire fogunk hivatkozni).

A *Törvénykönyv* erkölcsi-jogi és rituális vonatkozásban a hinduizmus egyik legfontosabb szentszövege. Indiában egészen a közelmúltig általános tekintélynek örvendett, emellett a hindú társadalom szervezőelveinek európai megismerésében is jelentős szerepet játszott. Az elsők között fordították le szanszkritból nyugati nyelvekre (az angol kiadás 1794-ben, a német 1797-ben, a francia 1833-ban jelent meg). Magyarra először Büchler Pál marosvásárhelyi főgimnáziumi tanár ültette át – szintén eredeti nyelvből – a könyv közel egyharmadát (*Manu törvényei. Mānava Dharmaśāstra*. Budapest, 1915, Benkő Gyula Császári és Királyi Udvari Könyvkereskedése). Ezt követte jóval később, 1965-ben Töttössy Csaba szemelvénygyűjteménye (*Manu törvényeiből*. In Harmatta János [szerk.]: *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Budapest, 1965, Tankönyvkiadó, 370–374. o.), majd 2003-ban Dezső Csaba részleges fordítása (Az ókori India. In Jany János [szerk.]: *Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből*. Piliscsaba, 2003, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 51–98. o.), aki a L'Harmattan általi 2019-es teljes kiadás megjelentetésében is szerepet vállalt a fordítás szakmai ellenőrzésével.

A mű szerzője a hagyomány szerint Manu, a *„magától született", „meg nem nyilvánuló"* Teremtő *(Brahmá)* fia, aki maga is teremtő, és a tíz nagy bölcs, a lények urainak atyja (25. és 29. o.). A tudományos megközelítés értelmében a szöveg valószínűleg a Kr. u. 2–3. században nyerte el végső formáját, és nem egységes alkotásról, hanem a korabeli brahmanikus tradíciók egyfajta gyűjteményéről van szó. A könyv első fele (2–6. fejezetek) az egyén számára társadalmi rendjének és aktuális életszakaszának megfelelő rituális kötelezettségeket és erkölcsi szabályokat írja

le, aprólékos részletességgel, a konkrét rítusokra és életterületekre lebontva (napi és alkalmi áldozatok, fogadalmak, tisztító szertartások, tanítás és tanulás, étkezés, öltözködés, testi szükségletek, utazás, vendégek fogadása, ajándékozás, általában a tárgyak megérintése és használata, más emberekkel való kommunikáció, nő–férfi viszony stb.). A második rész az állam egészét érintő kérdésekkel foglalkozik: a 7. fejezet a király által követendő etikai normákat és az állam szervezésével, irányításával kapcsolatos feladatokat tárgyalja, a 8–11. fejezetek pedig a bíróságok működését és a különféle törvényeket, jogszabályokat. A szöveget az előírások bölcseleti és mitikus hátterét körvonalazó tanítás vezeti be és zárja le: az 1. fejezet fő témája a világ teremtése, a 12. fejezeté a *karma* tana és a legfőbb jóhoz vezető út.

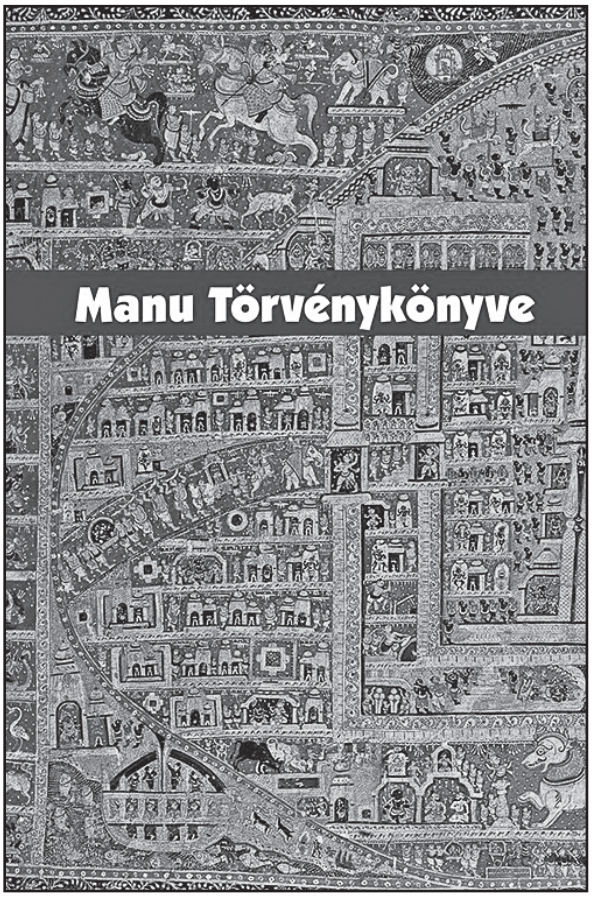
Az „előírás" szó némileg félrevezető, mivel egyfelől külső kényszerre, másfelől valamiféle mesterkélt, emberi okoskodás szülte szabályrendszerre utal. Azonban a mű címében szereplő „Törvény" *(Dharma)* egyetlen arculata sem bír ilyen jelleggel. „*A Véda, a hagyomány, a jók viselkedése és ami az embernek magának örömöt ad – erről a négyről mondják, hogy a Törvény szemmel látható ismertetőjelei.*" (43. o.) Ez a négy tényező, amelyeket egy másik szöveghely a Törvény gyökereként határoz meg (41–42. o.), a hindú felfogás szerint nemcsak nem zárja ki egymást, de nem is választható külön. Vagyis a *dharma* egyszerre jelenti saját természetünk „törvényét", amire „*a szív is hallgat*" (41. o.), s amit követve az adott ember kiteljesítheti a lényét és elérheti a földi boldogságot; ugyanekkor azt a benső imperatívuszt is, ami a helyes életvezetésre, a jó követésére és a rossz elkerülésére sarkallja; és az ősök tudását, az eredetre való emlékezést fenntartó hagyományt, ami az előző kettőnek keretet és táptalajt ad; legmagasabb szinten pedig a Védák által képviselt metafizikai igazságot is, amely az előző három forrása és végső vonatkoztatási pontja. (Ebből az egységből fakad az a mai ember számára zavarba ejtő sajátosság, ami már az *Upanisad*okban is megfigyelhető volt, nevezetesen, hogy egy-egy előírás betartása égi és földi „jutalommal" *is* jár: például aki a vágyakat helyesen kezeli, „*a halhatatlanok világába jut, ezen a világon pedig minden vágya beteljesül*" [41. o.], vagy a kétszer születettet fogadalmai „*hosszú élethez és hírnévhez segítik, s eljuttatják a mennyországba*" [116. o.].)

Egy ilyen felfogás magától értetődően a boldogság vagy jólét másfajta, emelkedettebb megközelítését feltételezi, illetve általánosan egy olyan világlátást, amelyben határozottan és kézzelfoghatóan jelen van az életen túli élet perspektívája. Részben ez áll a hátterében a *Manu Törvénykönyve* által lefektetett etika két kulcstényezőjének, az élet ritualizálására és a tisztaság megőrzésére való szakadatlan törekvésnek. A könyvet olvasva valóban úgy érezzük, hogy egy kétszer született élete – a három felső rend (*bráhmaná*k [szellemi emberek], *ksatriyá*k [harcosok, világi urak] és *vaisyá*k [kereskedők, a vagyon elosztói]) beavatást nyert férfitagjait nevezték így – reggeltől estig és születéstől a halálig a rítusról szólt, és az egész világot pusztán két színben látta: tisztának vagy tisztátalannak. Mintha elementáris igény élt volna benne, hogy minden cselekedete tudatos és uralt legyen, a földi életen túlmutató normák szerint végrehajtott, és a földi életen túlmutató célok felé irányuló. És hogy állandóan, minden mozdulatával a világ és az élet mögött megbúvó magasabb princípiumokra, önnön létének misztériumaira „emlékezzen", és minden helyzetben eszerint döntsön, látva és akarva a jót, az üdvöset, a felfelé vezetőt, és elutasítva a rosszat, a kárhozatosat, a lefelé vezetőt.

Ennek az irányulásnak a kibontakozását két további képesség illetve alapelv segítette. Az egyik a megkülönböztető tudás, vagyis az egyes

lények, tárgyak, helyek, pillanatok, események és állapotok esszenciális minőségének érzékelése – ami egyébiránt nemcsak az etikában jelent meg, hanem a bölcseletben is (például a jelenségek és létszintek állandó és igen komplex, gyakran felsorolásszerű osztályozásában vagy kategorizálásában – gondoljunk csak a *tattvá*k rendszerére). A másik pedig a vágymentesség, pontosabban az önuralom, ezen belül különösen az érzékek feletti uralom elve. A Törvényt azok a *„bölcs, igaz emberek"* követik, akikben *„nincs sem vágy, sem gyűlölet"* (41. o.). *„A Törvény ismerete azoknak a számára van előírva, akik nem ragaszkodnak az anyagi javakhoz és az érzéki élvezetekhez."* (43. o.) *„Aki boldogságra vágyik, legyen fegyelmezett és törekedjen a tökéletes elégedettségre"*. (116. o.) Az önuralom és az érzékek feletti uralom a Törvény alapvető elemei. *„Aki kötődik a[z érzék]szervekhez, bizonyosan bajba jut, aki azonban uralkodik felettük, az sikert ér el. A vágy sohasem csitul el a vágykeltő jelenségek élvezetétől, hanem fellángol, akárcsak a tűz az égőáldozattól."* (177. o.) Az érzéktárgyak beszennyezik azt, aki passzív módon átadja magát nekik, és a *„Véda, az adakozás, az áldozatok, az önmegtartóztató gyakorlatok és az aszkézis sohasem fognak sikerre vezetni, ha az ember lénye beszennyeződött."* (56. o.)

A magatartási szabályoknak tehát van egy benső, mondhatni *jógikus* oldala. Nemcsak az számít tisztátalanságnak vagy bűnnek, ha valaki látható módon megszeg egy előírást vagy árt másoknak, hanem már az is, ha tudattalan és passzív módon átadja magát vágyainak és elmerül az érzékelés – akár „ártatlannak" tűnő – örömeiben. Ugyanakkor nem a vágy vagy az érzéki öröm maga jelenti a tisztátalanságot, hanem megélésének módja. A cél ezért nem feltétlenül a fizikai lemondás, hanem hogy az ember *„helyesen járjon el velük kapcsolatban"*. (41. o.) Bár a hindú etika nagyra értékeli az előbbit, és lehetőséget is ad rá, nem tekinti kötelezőnek.

Olyannyira nem, hogy az emberi élet négy célja közül az egyik éppen a *káma*, az érzéki gyönyör vagy öröm. Ennek beteljesítése azonban egy benső függetlenségből fakadó tudatosság és uralom jegyében kell hogy álljon, amely egyáltalán nem csökkenti az intenzitását, de magasabb dimenziót ad neki.

Szintén a megkülönböztetés és az uralom princípiumával függ össze *Manu Törvénykönyv*ének egy másik központi elve, ami a hindú társadalmi berendezkedés talán legismertebb és leginkább vitatott eleme: az emberek megkülönböztetése nemük és – részben szintén a születés által meghatározott – rendjük vagy osztályuk *(varna)* szerint. Egy adott egyénnek eltérő jogai és kötelezettségei vannak, attól függően, hogy

férfi vagy nő, és hogy melyik rend tagja. Más tevékenységeket végezhet, más feladatokat tölthet be a társadalomban, és egész életrendjében meg kell felelnie annak a *varná*nak, amihez tartozik. A különbségek mai szemmel jelentősek, főként a három felső rend és a *súdrá*k („szolgák"), valamint még inkább e négy rend és azok között, akik rendi hovatartozásukat elveszítették, vagy valamilyen oknál fogva eleve kívül esnek a társadalmon. A megkülönböztetésnek a keveredés tilalma (szexuális kapcsolat, közös étkezés, együttlakás stb.) mellett van egy hatalmi arculata, a *súdrá*k vonatkozásában: ők nem lehetnek „önmaguk urai", hanem a magasabb rendbe tartozókat kell szolgálniuk. Ugyanez vonatkozik a nőkre. *„Lánykorában apja vigyáz rá, fiatalkorában a férje, idős korában a fiai – a nő nem élhet függetlenségben."* (259. o.)

Mivel manapság az alávetettség végtelenül megalázó és ocsmány dolognak tűnik az emberek többsége számára, és a „hatalom" kifejezést a kizsákmányolással, a zsarnoksággal, mások megvetésével és leigázásával tekintik egyenértékűnek, szükséges, hogy szóljunk néhány szót e hierarchikus berendezkedés jellegéről és alapjairól. Mindenekelőtt, a magasabb társadalmi státusz jóval több általános erkölcsi norma és konkrét viselkedési szabály betartását követelte meg a kétszer születettektől, különösen pedig a *bráhmaná*któl. Ezek az előírások olyan természetűek voltak, hogy eleve kizártak bármiféle kapzsiságot, hatalomvágyat vagy gőgöt. A már említett vágymentesség és önuralom az anyagi javak utáni vágyon és általában minden egyéni érdeken és alacsonyrendű indíttatáson való felülemelkedést is maga után vonta. Emellett alapvető norma volt a nemártás (*„Aki a Törvény érdekében szándékozik cselekedni, tanítsa meg a teremtett lényeket arra, ami a legjobb számukra, de ne ártson nekik, és kellemes, szelíd hangon beszéljen."* [64. o.] *„Hacsak nincs végszükségben, a* bráhmana *olyan életmódot folytasson, amivel nem árt az élőlényeknek, vagy amivel a legkevesebbet árt nekik."* [114. o.]); az egyéni dicsőség elutasítása (*„A* bráhmana *mindig óvakodjék a megtiszteltetéstől, mint a méregtől, és vágyjék szüntelenül a megvetésre, akár az ambróziára."* [65. o.]); vagy a nők tisztelete és a feleség szeretete (*„Ahol tisztelik a nőket, ott az istenek is örvendeznek, ahol viszont nem tisztelik őket, ott a rítusok sem hoznak gyümölcsöt."* [84. o.] *„[Á]ldottak a nők, imádatra méltók, az otthon lámpásai. Otthon nincs különbség a vagyon istennői és a nők között. […] Az utódok, a vallási kötelességek, az engedelmes szolgálat, a legérzékibb örömök, valamint a mennyország az ősök s a férj számára – mindez a feleségen áll vagy bukik."* [262. o.]). Továbbá a *bráhmana* nem gúnyolhatta ki az alacsonyabb kasztúakat (131. o.), napról napra áldozati étel-felajánlással kellett megtisztelnie az összes lényt, köztük a kasztjukat elvesztett embereket is (88–89. o.), és ha családfenntartó volt, az őt és családját szolgáló *súdrá*kra úgy kellett tekintenie, mint saját árnyékára. (135. o.) A zsarnoksággal meglehetősen nehéz lenne összeegyeztetni a *Törvénykönyv* azon előírását is, hogy a ház ura se rokonaival, se családtagjaival, se pedig a szolganéppel ne veszekedjék, sőt, inkább hagyja, hogy felülkerekedjenek rajta. (Uo.)

Ezzel összefüggésben fontos megjegyezni, hogy az alá-fölérendeltség nem metafizikai vagy morális értékítéletet fejezett ki, vagyis nem jelentette azt, hogy egy nő vagy egy *súdra* rosszabb vagy kevésbé értékes ember, mint egy kétszer született férfi. A hierarchia igenlésének inkább „funkcionális" oka volt, és három igazság felismerésén alapult. Egyfelől azon, hogy minden emberi személy más adottságokkal (képességekkel) és irányulásokkal születik, amelyek kibontakoztathatók és művelhetőek, de alapvetően nem változtathatóak meg, sem jellegüket, sem nagyságrendjüket tekintve. Másfelől,

amennyiben ez így van, helyes, ha a közösséget az uralja – irányítja és határozza meg – aki uralni képes testét, elméjét és érzékeit. És közülük is azoké legyen a vezető szerep, akik a metafizikai tudás letéteményesei és a hagyomány őrzői illetve továbbadói. Aki pedig nem tud, vagy nem akar uralkodni önmagán, hanem vágyainak és érzékeinek rabja, az szolgálja a magasabbat, ami még mindig nagyobb szabadságot jelent, és emberhez méltóbb, mint az előbbieknek való alávetettség. A társadalom rendje csak így tartható fenn, és ez az, ami megfelel az egyes emberek saját természetének. Harmadrészt, a hindú felfogás szerint a vérségi származás összhangban van ezzel a belső természettel – ahogy minden más külső körülmény és adottság.

A fenti három elvnek az indiai kultúrában mitikus-doktrinális megalapozottsága is van. Az első kettőt az támasztja alá, hogy a Teremtő a négy rendet saját testének tagjaiból alkotta, önnön isteni teljességének egy-egy részleges arculatát nyilvánítva meg bennük, amelyek funkcionálisan eltérnek, és az emberi test által szimbolizált függőleges tengely különböző szintjeihez tartoznak. *„Hogy a világok gyarapodjanak, szájából, karjából, combjából és lábából megteremtette a Bráhmanát, a Ksatriját, a Vaisját és a Súdrát."* (29. o.) És *„[h]ogy megóvja mindazt, amit teremtett, Ő, a káprázta tó fényességű, különböző tevékenységeket jelölt ki a szájából, karjából, combjából és lábából születetteknek."* (35. o.) A fizikai származás és a társadalmi státusz összekapcsolódását pedig a *karma* törvény igazolja, vagyis az, hogy minden, amit az ember tapasztal, és ami körülveszi, saját korábbi tetteinek következménye. *„Az elméből, a beszédből és a testből eredő tett jó és rossz gyümölcsöt hoz. A tettből ered az emberi sors – a kiemelkedő, a hitvány és az átlagos."* (359. o. – hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy a három felső rend esetében nem elég jó családba születni: *„[a]* bráhmanák *tekintélye a tudástól függ, a* ksatrijáké *a vitézségtől, a* vaisjáké *a gabonától meg a vagyontól. Egyedül a* súdráké *függ a születéstől."* [64. o.])

A harmadik elvnek van egy nyilvánvaló következménye, amelyet érdemes külön kiemelni, mert az egész problémát más megvilágításba helyezi. A társadalmi státusz csak az aktuális földi életre és az adott személy külső, világi arculatára – közösségben betöltött szerepére – vonatkozik. A „túlvilágra" nem, és az ember metafizikai lényegére, az *átman*ra sem. A menny vagy egy kedvező újraszületés ugyanúgy elérhető a *súdra* számára, ha helyesen, az erkölcsi elveket és saját természetét követve él, mint ahogy a *bráhmana* is a pokolba vagy alacsony születésbe zuhanhat, ha nem így cselekszik. És mindezek felett legbensőbb önmagukban egyenlők, vagy a nemkettős irányzatok szerint azonosak. A *Manu törvénykönyv*ének végszava ezt az igazságot mondja ki, olyan útmutatást adva, ami túlmutat minden különbözőségen: *„aki az* átman*on keresztül minden élőlényben az* átman*t látja, az mindenre egyformán tekint, és eljut a legmagasabb állapotba, a Brahmanhoz."* (375. o.)

Ha ezek a perspektívák jelen vannak, az ember el tudja fogadni az élet korlátozottságát, és képes belátni azt is, hogy az áthághatatlan határok, és adott esetben a függőség és az alávetettség is, hozzátartoznak a földi élethez. Ugyanez a másik oldalról is igaz: aki ellenszenvet érez a hindú „kasztrendszerrel" szemben, élhet a gyanúperrel, hogy nem az emberszeretet munkál benne, hanem a modern ember gőgje, aki már nem hisz igazán semmi magasabban és életen túliban, ezért képtelen elviselni a tényt, hogy az ember személyes léte korlátozott, és bizony nem lehet bármivé s nem tehet meg mindent, amit akar. Egy ilyen hozzáállás azonban összeférhetetlen a vallásossággal és a tradicionalitással.

Való igaz, hogy a „megkülönböztetés igazsága" – a rítusok gyakorlásához és a morális tisz-

tasághoz hasonlóan – relatív érvényű. De nem szabad elfelejteni, hogy ezek képezték minden hagyományos kultúra bázisát, Keleten és Nyugaton egyaránt. Ez volt az a talaj, amelyből a sokféle szellemi út, a hit és tudás hatalmas fái kinőttek. És bár a feltételek megváltoztak, akinek ilyen jellegű orientációja van, valamit el kell sajátítania mindebből. Hiába foglalkozik a legmagasabb metafizikai tanításokkal, nem fog semmire menni, ha eközben nem érti meg a rítust, a cselekvésben rejlő tudást, és nem tapasztalja meg a lélekemelő erőt a vallási szertartásokban, vagy akár csak az élet apró rituáléiban, melyek az öltözködéshez, a közös étkezésekhez, az emberi viszonyokhoz kötődnek. És ugyanígy nem jut előre, ha nem alakítja ki magában – legalább minimális szinten – a fizikai és morális tisztaság érzékét, a megkülönböztetés képességét, a határok tudatát és a magasrendű tiszteletét.

Az a világ, amelyben mindez evidencia volt, éppen most porlad el körülöttünk. A hétköznapi élet már kevés támasztékot nyújt egy ilyen törekvés szempontjából. De a könyvek még itt vannak. Hiba lenne, ha nem aknáznánk ki ezt a lehetőséget.

Laki Zoltán

VIJÑĀNA BHAIRAVA. A TUDATOSSÁG KÖZPONTOSÍTÁSÁNAK GYAKORLATA. SZVÁMÍ LAKSHMAN JOO MAGYARÁZATÁVAL

180 oldal (H. n, 2020, Himalájai Jóga Meditáció Közhasznú Egyesület)

Indiában nincs egyetlen *Szentírás*, mint nálunk a kereszténységben, vagy mint az iszlámban a *Szent Korán*. Számos szentírás létezik. Miként mi a *Bibliát*, többségüket Isten által kinyilatkoztatottnak tartják (más-más néven és módon tisztelve Őt). Nem illesztettek annyira eltérőket egybe, amilyen az *Ó-* és az *Újszövetség*, melyek – mint tudjuk – a valóra vált próféciák és a visszautalások ellenére igencsak különbözők. Ebből a szempontból a kereszténység *ab ovo* egyetemességre törekedett. Még sincs szó arról, hogy egyes ind-hindú szent könyvek ne lennének különféle szövegek összeállításai, vagy hogy a hindúk ne tisztelnék a saját – gyakorlati szinten követett – szentírásuktól eltérőket. Nagyon is tisztelik, jobban, mint mi például az apokrif *evangelium*okat. Jól tükrözi e megbecsülést a különböző szentírások klasszifikációs rendszere (lásd alább), valamint az, hogy a *Szent Biblia* esetéhez hasonlóan olykor emberi szerzőjű műveket is a kinyilatkoztatás és a szentírás szintjére emeltek másfajta kanonizációs folyamatok során.

A *Véda*k után a *Bráhmaná*k, az *Áranjaká*k, majd az *Upanisad*ok következtek. Ezeket a szintén szentírásként tisztelt nagy eposzok *(Itihásza)*, a *Puráná*k és a védikus *„szútra-irodalom”* (Schmidt József kifejezése) követte. Végül a *Tantrá*k, más néven *Ágamá*k jöttek létre. Nem feltétlenül időbeli „utánról”, egyértelmű egymásra következésről van szó, mivel bizonyos szent szövegeket csak később írtak le, néhány későbbi típusba sorolt szent könyv korábban keletkezett, egyes *Upanisad*ok némely *Puráná*val egyidőben formálódtak, és a *„szútra-irodalom”* nagyon tág, nem csak védikus lehet.

A jelenleg recenzált könyv a *Tantrá*k egyikét foglalja magában. A *Vidzsnyánabhairava* (Bhairava/Istentudatosság) egy nagyobb szentírás, a *Rudrajámalatantra* (Rudra/Isten Egyesülésének Tantrája Isteni Párjával) része, avagy – utólag összefoglalt – lényegi tartalma. (Vö. 12. és 155. o.) Valószínűleg az utóbbi, de ma már senki nem mondhatja meg biztosan, mivel a *Rudrajámala* egésze elveszett, csupán idézetek és interpretációk formájában ismerjük.

Mindig érdekes annak a vizsgálata, hogy egy nemzet tagjai milyen módon léphetnek az adott